

<https://doi.org/10.59444/uz.9788378425717.pp.121-134>

Joanna Rutkowska

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

SŁOWNICTWO JUBILERSKIE I ZŁOTNICZE W DYKCYONARZU MICHAŁA AMSZEJEWICZA

Umiejętność wytwarzania wyrobów ze złota, srebra i szlachetnych kamieni była bliska człowiekowi od zarania jego dziejów. Pierwotnie wyroby te służyły jako ozdoby podkreślające urodę kobiet i dostojeństwo mężczyzn; ponadto przydawały blasku władzy i miejscom kultu, były także atrybutem zamożności i potęgi. Sztuka złotnicza na ziemiach słowiańskich ma swoje odległe tradycje. Datowane na wieki VII-XI wykopaliska z dorzecza Odry i Wisły ujawniły wiele jej dzieł – są to przede wszystkim paciorki ze srebra lub złotej blaszki, misternie zdobione naszyjniki i bransolety, pasy i broń zdobiona techniką złotniczą¹.

W najdawniejszych zapiskach historycznych odnajdujemy informacje o zadziwiającym bogactwie i pięknie ówczesnych wyrobów ze złota oraz srebra znajdujących się na dworach i w klasztorach usytuowanych na ziemiach polskich. Jak pisał Gall Anonim: „Za czasów Bolesława Chrobrego nie tylko komesowie, lecz nawet ogół rycerstwa nosił łańcuchy złote niezmiernej wagi. Damy zaś dworskie tak chodziły obciążone koronami złotymi, naszyjnikami, łańcuchami złotymi, naramiennikami, złotogłowiami i innymi klejnotami, że gdyby ich drudzy nie podtrzymywali, nie mogłyby udźwignąć tego ciężaru kruszców”².

Pierwszym znanym z imienia złotnikiem pracującym na ziemiach polskich był brat Konrad – kaliski zakonnik żyjący w XIII wieku, jednak to nie Kalisz, a Kraków stał

¹ Szerzej na ten temat m.in. w: S. Kozakiewicz, *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2005; M. Gradowski, *Dawne złotnictwo – technika i terminologia*, Warszawa 1984; F. Zastawniak, *Złotnictwo i probiernictwo*, wyd. 4, Kraków 1995; A.W. Florow, *Artystyczna obróbka metali*, Warszawa 1989; M. Knobloch, *Złotnictwo*, Warszawa 1977; *idem*, *Polska biżuteria*, Wrocław i in. 1980; S. Mac, T. Moliński, *Grawerstwo*, Warszawa 1984; <https://www.jubiler.pl/blog/historia-polskiego-zlotnictwa.html> [dostęp 12.03.2024].

² *Ibidem*.

się kolebką sztuki złotniczej w Polsce i na długi czas był jej najsilniejszym ośrodkiem. Okres przed drugą wojną światową nie wniósł niczego nowego w jubilerski fach. W Krakowie funkcjonowało wówczas kilkanaście warsztatów jubilerskich; działały firmy specjalizujące się w wykonywaniu srebrnej zastawy stołowej, w tym ozdobnych tac, cukiernic i sztuców, a także lichtarzy. Ozdoby ze srebra nie cieszyły się jednak większym powodzeniem, gdyż moda na nie przeminęła wraz z secesją i „nową sztuką”, która elegantkom z początku wieku nakazywała stroić się właśnie w srebro³.

Z dużą dozą prawdopodobieństwa można twierdzić, iż początki cechu złotniczego w Krakowie sięgają czasów nieodległych aktowi lokacji miasta – gdyż z 1358 roku pochodzi wzmianka o istnieniu w Krakowie topni kruszcu, gdzie topnicy przetapiali srebro i złoto w sztaby i blachy. W 1370 roku Ludwik Węgierski nadał krakowskim złotnikom przywilej cechowy, na temat którego brak szczegółowych informacji. Jest to przypuszczenie tym bardziej prawdopodobne, że w czternastowiecznym Krakowie prosperowało już co najmniej kilkadziesiąt warsztatów złotniczych⁴.

W 1384 roku krakowscy złotnicy na czele pozostałych cechów witają przybywającą z Węgier na Wawel młodszą królową Jadwigę, dla której wykonują insygnia koronacyjne: złotą koronę, berło i jabłko królewskie oraz pieczęć majestatyczną. Oni także są wykonawcami bogatej, wysadzanej drogocennymi kamieniami korony, którą dwa lata później nosić będzie pierwszy z kolejnej dynastii polskich królów – Władysław Jagiełło⁵.

Znaczna liczba złotników pracowała również na samym Wawelu. Zajmowali się oni wytwarzaniem różnych wyrobów jubilerskich i złotniczych, realizując tym samym wszelkie zamówienia napływające z królewskiego dworu. Były to m.in. drogocenne naczynia liturgiczne i niemniej bogate, tzw. użytkowe naczynia, ponadto ozdobne zapinki, agrafy i wisiory, diademy i naszyjniki. Mistrzami złotnictwa z tego okresu byli przede wszystkim: Arnold, Brenner, Claus, San, Swindo, następnie zaś – wraz z upływem lat – kolejni, jak np. Bernard, Michał, Zygmunt. Prace ich wyróżniały się wysokim poziomem artystycznym, a także wysoką próbą kruszcu, z jakiego wykonywali swoje biżuteryjne dzieła. W ówczesnym społeczeństwie także pozycja złotników była wysoka, gdyż mieli oni prawo do noszenia szabli, cieszyli się przywilejem występowania tuż za szlachtą, a zawsze na czele przedstawicieli wszystkich pozostałych cechów oraz kupiectwa. Z reguły byli też ludźmi zamożnymi, pełniącymi najczęściej wysokie funkcje we władzach miejskich⁶.

Z końcem XVI wieku sytuacja w Krakowie uległa zmianie – znacznie spadało zapotrzebowanie na usługi złotnicze, co niewątpliwie wiązało się także z przenosinami

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem.*

królewskiego dworu do Warszawy. Odtąd rozpoczęły przewożenie pracownie złotnicze nowej stolicy, ożywiały się ośrodki sztuki złotniczej we Wrocławiu i Gdańsku. Wojny, pożary, upadek ekonomiczny kraju, a następnie utrata bytu państwowego przyczyniły się do coraz mniejszego zapotrzebowania na przedmioty zbytku, a przede wszystkim na złotą biżuterię i bogate zastawy stołowe. Rozwijała się natomiast masowa, fabryczna produkcja srebrnych sztućców, z którą coraz trudniej było konkurować nielicznej w XIX wieku rzeszy krakowskich złotników. Nie zrezygnowali oni jednak z oryginalnego wzornictwa, misterności ornamentacji i precyzji wykonania⁷.

W grupie dziewiętnastowiecznych krakowskich artystów złotniczego fachu najważniejsze miejsce zajmuje m.in. Władysław Glixelli, autor wielu wybitnych prac, za które w 1870 roku otrzymał medal na wystawie krakowskiej. Z jego też pracowni pochodzi berło, jakie miasto Kraków ofiarowało w dowód zasług Janowi Matejce. Wybitnym złotnikiem tej epoki był również Franciszek Kwaśniewski, o którego pełnych jubilerskiego kunsztu dziełach entuzjastycznie rozpisywano się w ówczesnej prasie. Znanym i utalentowanym artystą był także Józef Nałęcz Hakowski, łączący sztukę jubilersko-złotniczą z upodobaniami do cyzelerstwa i brązownictwa. Był on uczestnikiem powstania styczniowego, uczniem złotników warszawskich, pracował w Wiedniu, Paryżu i Genewie, był także majstrem w Londynie, lecz osiadł na stałe w Krakowie. To tam powstały m.in. wzorowane na obrazach Jana Matejki płaskorzeźby w srebrze: *Kościuszko pod Raclawicami* i *Sobieski pod Wiedniem* – ta ostatnia płaskorzeźba od 1901 roku eksponowana jest w Katedrze Wawelskiej⁸. Przed drugą wojną światową w Krakowie funkcjonowało kilkanaście warsztatów jubilerskich oraz firm specjalizujących się w wykonywaniu srebrnej zastawy stołowej, w tym ozdobnych tac, cukiernic i sztućców, a także lichtarzy.

Liczbę podmiotów gospodarczych zajmujących się wytwarzaniem i obrotem wyrobami z metali i kamieni szlachetnych zarejestrowanych w Polsce w czasach obecnych szacuje się na ponad cztery tysiące – najwięcej na terenie Trójmiasta. Tam też organizowane są co roku Międzynarodowe Targi Bursztynu Ambermart oraz Międzynarodowe Targi Bursztynu, Biżuterii i Kamieni Jubilerskich Amberif⁹.

Jeśli chodzi o rozstrzygnięcia terminologiczne, złotnictwo i jubilerstwo są definiowane jako terminy znaczeniowo niemalże synonimiczne, jednak językoznawcy, jak i osoby parające się tymi rzemiosłami wskazują subtelne między nimi różnice. **Złotnictwo** współcześnie definiowane jest jako

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ <http://www.jubilerinfo.pl/encyklopedia/historia-jubilerstwa/> [dostęp 20.03.2023].

[...] rzemiosło artystyczne zajmujące się wyrobem ozdobnych przedmiotów ze złota, srebra, platyny i innych cennych kruszców; dziedzina rzemiosła artystycznego zajmująca się wytwarzaniem przedmiotów ze złota i srebra; także ogół przedmiotów wykonanych przez złotników; w zakres złotnictwa wchodzi m.in. jubilerstwo, emalierstwo; podstawowymi technikami stosowanymi w złotnictwie są: odlewanie, kucie, repusowanie, grawerowanie, złocenie, emaliowanie, filigran i granulacja. Podlegając tym samym tendencjom artystycznym, co inne gałęzie rzemiosła artystycznego, złotnictwo zachowuje swoją odrębność wynikającą ze stosowania specyficznych materiałów i technik¹⁰.

Jubilerstwem określa się natomiast „rzemiosło artystyczne związane z obróbką kamieni szlachetnych i wyrobem biżuterii; jest to wyrób biżuterii i przedmiotów ozdobnych z metali szlachetnych i drogich kamieni”¹¹. Zawód złotnika jest o wiele starszy i jest niejako prekursorem jubilera. Zawód jubilera ewoluował z zawodu złotnika, dlatego można powiedzieć, że są to profesje pokrewne, choć jednak różne. Każdy jubiler z natury rzeczy jest złotnikiem, jednak nie każdy złotnik może być uznany za jubilera, jako iż może się skupiać wyłącznie na przedmiotach z dziedziny sztuki i zbytkach, z pominięciem biżuterii¹². Podsumowując, jubiler z zasady jest złotnikiem, ale złotnik nie musi być jubilerem¹³. Należy dodać, że definicje słownikowe nazw *złotnik* oraz *jubiler* zawierają komponent *rzemieślnik*, co pozwala na przyporządkowanie ich do szeroko rozumianej terminologii rzemieślniczej. Za Stanisławem Dubiszem np. jubilerem nazywa się „z niem. rzemieślnika wyrabiającego przedmioty ze szlachetnych metali i drogich kamieni”, złotnikiem zaś „rzemieślnika wyrabiającego ozdobne przedmioty artystyczne ze złota, srebra, platyny i innych cennych kruszców”¹⁴.

Działalność jubilerów i złotników, mająca długą historię, własne tradycje, zwyczaje, kulturę, udokumentowana jest w leksyku, tj. zarejestrowana w źródłach leksykograficz-

¹⁰ USJP, t. 5, s. 695; złotnictwo, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zlotnictwo;4001782.html> [dostęp 12.03.2024]; <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/zlotnictwo;5530467.html> [dostęp 12.03.2024].

¹¹ „Za kamienie szlachetne uznaje się minerały, mineraloidy, rzadziej skały lub substancje pochodzenia organicznego oraz produkty syntetyczne wykorzystywane w jubilerstwie i zdobnictwie; wykorzystywane w jubilerstwie najtwardsze odmiany niektórych minerałów charakteryzujące się piękną barwą, dużą przezroczystością, żywym połyskiem i dużym współczynnikiem załamania światła”. USJP, t. 2, s. 203; W. Schumann, *Kamienie szlachetne i ozdobne. Wszystkie rodzaje i odmiany świata. 1900 okazów*, Warszawa 2011; K. Maślankiewicz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1987; <https://sjp.pwn.pl/szukaj/JUBILERSTWO.html> [dostęp 12.03.2024]; USJP, t. 4, s. 665; <https://sjp.pwn.pl/szukaj/KAMIENIE%20SZLACHETNE.html> [dostęp 12.03.2024]; <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/KAMIENIE%20SZLACHETNE.html> [dostęp 12.03.2024].

¹² *Ibidem*.

¹³ <https://www.sklepjubilerski.com/porady-ekspertow/zlotnik-czy-jubiler> [dostęp 12.03.2024].

¹⁴ USJP, t. 2, s. 203; USJP, t. 5, s. 695. Patrz też np. jubiler ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty ze szlachetnych metali i drogich kamieni’, <https://sjp.pwn.pl/slovníki/Jubiler.html> [dostęp 23.03.2023]; złotnik ‘rzemieślnik wyrabiający ozdobne przedmioty i biżuterię ze złota i innych cennych kruszców’, <https://sjp.pwn.pl/sjp;2546469> [dostęp 23.03.2023] czy ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty ze złota i innych metali, *aurifex, faber aurarius*’, <https://spjs.ijp.pan.pl/haslo/index/21909/13440> [dostęp 23.03.2023].

nych. Brakuje natomiast językoznawczych opracowań dotyczących tego obszaru badawczego, na co zwracali uwagę lingwiści zarówno w latach osiemdziesiątych XX wieku, jak i pod koniec XX wieku, twierdząc, iż: „polskie słownictwo rzemieślnicze nie zostało dotąd opracowane”¹⁵. Również w XXI wieku widoczna jest luka w opracowaniach językoznawczych dotyczących słownictwa rzemieślniczego, co potwierdzają m.in. Stanisław Grabias czy Tomasz Kurdyła. Obaj badacze uważają, że brakuje szczegółowych opisów ginącego już języka tradycyjnych środowisk rzemieślniczych, a słownictwo zawodowe i jego odmiana – tj. słownictwo rzemieślnicze, choć jest bardzo interesujące, nie doczekało się opublikowania w ani jednej monografii¹⁶. Obecnie lukę w pracach naukowych kompleksowo obejmujących terminologię rzemieślnicze wypełniają monografie Jowity Żurawskiej-Chaszczewskiej (słownictwo rzemiosł w skórze) oraz Renaty Janickiej-Szyszko (słownictwo rzemiosł w drewnie)¹⁷. Istnieje potrzeba pochylenia się nad słownictwem złotniczym i jubilerskim zarejestrowanym w leksykografii polskiej i funkcjonującym komunikacyjnie. Istotnym źródłem badań są zasoby leksyki zebrane w różnych opracowaniach leksykograficznych. Przykładem może być *Dykcyonarz...* Michała Amszejewicza wydany w 1859 roku¹⁸.

Jak podkreśla Elżbieta Skorupska-Raczyńska, leksykon ten przez około pół wieku był jedynym tak dużym w dorobku polskiej leksykografii słownikiem wyrazów obcych, obejmującym słownictwo genetycznie obce wcześniej przyjęte do polszczyzny, jak i liczne zapożyczenia z XIX wieku – wówczas nowe w zasobach polszczyzny¹⁹. Celem tego artykułu jest więc ustalenie i prezentacja zasobów słownictwa jubilerskiego i złotniczego w wyżej wspomnianym dykcyonarzy oraz przegląd leksykalno-semantyczny pół tego słownictwa. Prezentacja badanej terminologii pozwoli odzwierciedlić nazwy/określenia wykonawców biżuterii, zaprezentować podejmowanie przez nich czynności potrzebne do wykonania ozdób, wskazać konkretne wytwory/wyroby

¹⁵ A. Zajda, *Z historii polskiego słownictwa rzemieślniczego. Nazwy narzędzi stolarskich w kilku tekstach z okresu od początku XVII do początku XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze” 1999, 1226, z. 119, s. 163; M. Żak-Święcicka, *Charakterystyka słownictwa zawodowego rzemieślników*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 5, s. 294; por. R. Janicka-Szyszko, *Rzemiosła w drewnie i ich słownictwo – komunikat*, „Język. Religia. Tożsamość” 2019, nr 1(19), s. 29-39.

¹⁶ Zob. S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 2001, s. 83; T. Kurdyła, *Czy słownictwo rzemieślnicze jest terminologią?*, „Prace Filologiczne” 2003, t. 48, s. 345; R. Janicka-Szyszko, *Rzemiosła w drewnie i ich słownictwo – komunikat*.

¹⁷ J. Żurawska-Chaszczewska, *Słownictwo rzemiosł skórzanych w polszczyźnie historycznej*, Gorzów Wlkp. 2014; R. Janicka-Szyszko, *Słownictwo rzemiosł w drewnie w leksyku doby nowopolskiej*, Gorzów Wlkp. 2020.

¹⁸ M. Amszejewicz, *Dykcyonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przy-swojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo-filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane*, 1859.

¹⁹ Por. E. Skorupska-Raczyńska, *Dykcyonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wlkp. 2004, s. 13-14.

zdobnicze, wyszczególnić materiał, z którego zostały one zrobione, wyróżnić cechy zarówno materiałów, jak i gotowych ozdób biżuteryjnych, a także zilustrować udział leksyki złotniczej i jubilerskiej w tworzeniu językowego obrazu świata. W badaniu posłużono się metodą ekscerpcji, wybrany materiał poddano natomiast analizie i syntezie, której wynikiem jest niniejszy artykuł.

Przyjmujemy, że jednostką leksykalną jest każde ze znaczeń wyrazu hasłowego, które funkcjonuje językowo jako sprecyzowane semantycznie i jednoznaczne, a także przyporządkowane określonemu fragmentowi rzeczywistości realnej lub wirtualnej²⁰. Pod pojęciem słownictwa z zakresu jubilerstwa i złotnictwa rozumiemy natomiast wyrazy (nazwy, określenia, terminy, profesjonalizmy) przyporządkowane tym dwóm podgrupom przynależących do rzemieślnictwa. Z analizowanego dykcjonarza wyekscerpowano łącznie 124 jednostki leksykalne, które przyporządkować można do siedmiu pól leksykalno-semantycznych.

Wyekscerpowany materiał zaklasyfikowano do następujących pól: nazwy materiałów do wyrobu biżuterii (67); nazwy wyrobów (17); nazwy czynności z zakresu jubilerskich i złotniczych (15), nazwy cech wyrobów (10), nazwy miar, prób i wag (8), nazwy osób (5), nazwy narzędzi (2) – łącznie 124 jednostki leksykalne.

Przegląd słownictwa²¹

Nazwy kamieni i innych materiałów do wyrobu biżuterii (67)

- kamienie/minerały (53):

1. *adamantyn* 'z gr. gatunek kamienia krzemianowego, diament';
2. *adular* 'kamień stanowiący odmianę ortozu, zowiący się także u jubilerów kamieniem księżycowym';
3. *agat* 'nazwisko kamienia do droższych, czyli półklejnotów należącego';
4. *ametyst* 'kamień do drogich należący, z rodzaju kwarców';
5. *anthenes X* 'z gr. kamień drogi żółtego koloru, na kształt bursztynu';
6. *anthos X* 'z gr. rodzaj drogiego kamienia';
7. *balas* 'min. gatunek rubinów białych, cielistych';
8. *beryl* 'drogi kamień';
9. *botryit* 'z gr. kamień drogi w kształcie winogrona';
10. *brylant* 'z fr. diament, oszlifowany w ścianki';
11. *chalcodon* 'agat koloru mlecznego';
12. *chalcyt* 'min. drogi kamień';

²⁰ *Ibidem*, s. 15.

²¹ Zawiera on leksykę według pól semantycznych.

13. *chelonit* 'z gr. skamieniały szyldkret, należący do rzędu drogich kamieni';
14. *chloropal* 'min. zielonawego koloru, nieco podobny do opalu, składający się z krzemianu, żelaza i wody';
15. *chryselektrum* 'z gr. min. złoto-żółty agat kamień, bursztynowego koloru hjacynt';
16. *chryzokol* 'z gr. min. zieleń miedziana';
17. *chryzolit* 'z gr. min. kamień drogi, przezroczysty, zielono-żółty';
18. *chryzopis* 'z gr. min. gatunek chryzolit';
19. *chryzopraz* 'z gr. min. kamień drogi, jasnozielony';
20. *chryzopterus* 'z gr. min. gatunek topazu';
21. *diament* 'z fr. najcenniejszy ze wszystkich kamieni, z przyczyny twardości, blasku, a nade wszystko gry kolorów';
22. *euklaz* 'z gr. kruszynice, minerał należący do drogich kamieni, zielonego koloru, pochodzi z Brazylii';
23. *fizalit* 'łac. minerał stanowiący odmianę topazu, znajduje się wrosły w granit Szwecji';
24. *formak* 'kamień, w którym forma osadzona';
25. *gagas, gogat* 'z gr. min. bitumen gagas, gatunek zbitej ziemnej żywicy, czarnego koloru, szklistego blasku, używanej na wyrabianie różnych naczyń';
26. *galakit* 'z gr. nieuź. mienerał zwany także mlecznym kamieniem, mlecznym jaspisem, z koloru i ze smaku podobny do mleka';
27. *hjeracyt* 'z gr. min. minerał zwany także jastrzębim kamieniem';
28. *jaspis* 'min. kamień krzemionkowo-glinkowy (z rodzaju kwarców)';
29. *kaboszon* 'z fr. jubil. polerowany drogi kamień, mianowicie rubin lub granat';
30. *kalle* 'z gr. min. zielonawy drogi kamień, gatunek turkusa';
31. *karbunkuł* 'łac. min. nazwa dawana drogiemu kamieniowi, zwanemu rubinem, wtedy gdy się odznacza nader piękną czerwoną barwą, pochodzącą od znajdującego się w nim chromowego kwasu, karbunkulanic zwaną, także niektóre granaty wschodnie (pyropy), które są droższe od europejskich';
32. *karneol* 'nłc. karnjol, min. kamień dość drogi, inaczej krwawnik';
33. *klere (clairer)* 'z fr. kamień drogi bladej farby';
34. *lazur* 'lazurowy kamień, lapis lazzuli, minerał z Bucharji, używany do ozdób i na piękną błękitną farbę zwaną ultramarynem';
35. *linkur* 'z gr. min. kamień gładki, podobny do żółtego bursztynu';
36. *lykoptalm* 'z gr. min. wilcze oko, drogi kamień';
37. *melanit* 'z gr. min. gatunek granatu, zwany granatem czarnym';
38. *myrrhit* 'z gr. min. kamień drogi koloru mirry';
39. *narcysek* 'drogi kamień';

40. *onich, onix* 'z gr. min. kamień drogi, ob. agat';
41. *onix* 'min. ob. onich, agat';
42. *parangon* 'z fr. min. kamień drogi, diament gruntowny i szacowny, kamienie gruntowane, parangon nazwane, w cudzej ziemi kupują na wagę karatów';
43. *paranit* 'z gr. min. ametyst światłego koloru';
44. *pirop* 'z gr. gatunek granatu czerwono-ognistego koloru, z pięknym fioletowym odcieniem, należy do drogich kamieni';
45. *pleonast* 'z gr. min. in. Spinel czarny, Cejlanit, kamień należący do rodzaju krzemienego, rodziny rubinu';
46. *polizonit* 'z gr. min. kamień łupkowy w pasy rozmaitego koloru';
47. *prenit* 'nłc. minerał mogący służyć do ozdób, dla pięknego zielonego koloru i łatwego poleru, należy do rodzaju krzemienego';
48. *rubin* 'z niem. min. kamień drogi';
49. *sardonik* 'z gr. min. kamień drogi cielistej maści';
50. *sardyk* 'z gr. min. kamień drogi, karniol';
51. *serpentyń* 'nłc. kamień pospolicie zielonawy, centkowany';
52. *szafir* 'z łc. klejnot przezroczysty różnego błękitnego koloru w twardości mało się nie równa rubinowi';
53. *żargon* 'z fr. rodzaj diamentu żółtego';

• **metale szlachetne itp. (10):**

1. *alfenid* 'min. nowo odkryte ciało uważane za metal, połyskiem i ciężarem do srebra podobny, lecz o pięć razy tańszy. Inna nazwa tego wysoko niklowego mosiądzu to argentan. Służy dziś przede wszystkim do wyrobu sprzętu medycznego, instrumentów muzycznych, ale też i ozdób';
2. *aljaż* 'z fr. przymieszanie kruszcu podniejszego do srebra lub złota'
3. *brant* 'z niem. srebro lub złoto wypalone, czyste';
4. *ćwizgult* 'z niem. złoto w blaszkach z podłożonym srebrem';
5. *fajn* 'z niem. posp. czyste złoto lub srebro';
6. *glaz, glazur* 'min. srebro mieszane ze złotem';
7. *metal* 'z gr. min. ciało proste, niezłożone, mające właściwy sobie połysk, zwany metalicznym';
8. *platyna* 'hiszp. metal szlachetny, najcięższy ze wszystkich';
9. *rodjum* 'z łc. metal z rzędu ciężkich, szlachetnych, zawsze się znajdujący w małej ilości przy platynie';
10. *wizmut* 'nłc. półmetal mający niejako podobieństwo do srebra, koloru żółtawego, zdaje się jak z listków złożony';

- **bursztyn itp. (4):**

1. *blankier* ‘bursztyn ze wszystkich stron świecący się’;
2. *fernec* ‘bur. gatunek kruchego bursztynu’;
3. *karabe* ‘ar. gatunek bursztynu zwany niekiedy ambłą żółtą’;
4. *labiza* ‘amer. rodzaj bursztynu w Karolinie, z gummy albo tłuściości drzew pochodzący’.

**Nazwy wytworów/wyrobów/produktów
jubilerskich i złotniczych (17)**

- **nazwy ogólne (5):**

1. *bronz* ‘sprząty z brązu robione; odlewane z brązu ozdoby’;
2. *brant* ‘z niem. coś najwyborniejszego, arcyprzedniego, klejnot’;
3. *gagatek* ‘zdr. od gagat, mały kosztowny sprzącik wyrobiony z gagatu’;
4. *precjoza* ‘z łac. kosztowne rzeczy, drogie kamienie, łańcuchy, pierścienie’;
5. *rozeta* ‘różyczka, ozdoba, fantazik’;

- **nazwy biżuterii – głównie kobiecej (12):**

1. *agrafa* ‘z grec. metalowa dość wielka ozdobna sprzązka, którą się dawniej spinało pod szyją wszelkiego rodzaju męską lub żeńską odzież, nawet koszule’;
2. *alsztuch X* ‘halsztuch, z nm. naszyjnik’;
3. *alsztyn* ‘z niem. Halssteine; wyraz dawniej używany, znaczy opaskę z drogich kamieni, którą kobiety na szyi nosiły’;
4. *bransoleta* ‘z fr. bracelet, naramiennik, ozdoba, ubranie rąk’;
5. *brosza* ‘szpilka piersiowa’;
6. *ferel X* ‘nieużywane, ozdoba kobieca, sprzązka’;
7. *fermnar* ‘fr. zapinka, szczególnie od sznurków paciorek, łańcuszków itp.’;
8. *kamea* ‘z fr. wypukło wyrzynany kamień drogi, na którym wyrznięta figura świetlejszego jest koloru od tła kamienia’;
9. *kanak* ‘z tur. naszyjnik kobiecy, drogiemi kamieniami wysadzany; zdr. kanaczek’;
10. *karkan* ‘fr. kula, żelazo na szyję’;
11. *kollje* ‘z fr. łańcuch dla ozdoby na szyję, ozdoba na szyję z pereł, z drogich kamieni itp., inaczej naszyjnik’;
12. *sygnet* ‘łac-śr., pierścionek z pieczęcią’.

Nazwy czynności (15)

1. *aligacja* 'z łac. mieszanie kruszców w topieniu';
2. *brantować* 'z niem. złoto lub srebro ogniem oczyszczać, plawić';
3. *brantowanie* 'z niem. czyszczenie, plawienie złota, srebra';
4. *facetować* 'jubiler. rznąć, szlifować, obrabiać drogie kamienie, nadawać im kształt foremnych wielościanów; diamenty większe bywają mniej facetowane, tj. nadaje się im mniej płaszczyzny przy szlifowaniu';
5. *fumaz* 'fr. nadawanie srebru koloru złota przez pewne nakadzanie';
6. *galwanizować* 'pozlacać, posrebrzać, platynować, miedzić, cynkować za pomocą galwanizmu';
7. *kameryzować* 'z niem. drogiemi kamieniami wysadzać';
8. *kameryzowanie* 'der. z niem. wysadzanie drogiemi kamieniami';
9. *kapela* 'z niem. naczynie gliniane u złotników, dla probowania złota lub srebra; ob. kupela';
10. *kapelowanie* 'z łac. chem. probowanie metalów na kapeli chemicznej, ob. kupelacja';
11. *kupellacja* 'łac. kupelowanie; działanie za pomocą którego złoto, srebro albo ich mieszanina oczyszcza się w kupellach od innych metalów, in. odciąg';
12. *legatura* 'niem. przymieszanie nieszlachetnego metalu do szlachetnego, jak np., miedzi do złota';
13. *paletka* 'z fr. przyozdobienie złotem, srebrem, jedwabiem';
14. *platerować* 'chem. powlekać metal cienką warstwą srebra lub złota za pomocą nakładania i nader mocnego przyciskania. Platerować blachę. Blaszka miedzi platerowana, używa się na dagerotypowy wizerunek. Naczynie platerowane, zrobione z tańszego metalu, powleczone srebrem, mające tylko pozór tego ostatniego';
15. *platerowanie* 'powlekanie jakiegobądź metalu, zwykle miedzi, warstwą złota lub srebra'.

Nazwy cech materiałów oraz wyrobów (10)

• barwy (5 jednostek):

1. *achromatyczny* 'grec. bezbarwność, mówiąc o szklach';
2. *gagatkowy* 'gagatowy, od gagatka, koloru gagatu, czarny';
3. *lazurowy* 'derywat od lazur; lazurowy kamień';
4. *onichowy* 'der., onixowy, z onixu, z onixem, pierścień onichowy';
5. *onixowy* 'der. obecnie onichtowy';

- **struktura (5 jednostek):**

1. *brantowy* 'z niem. od brantowania';
2. *diamentowy* 'od diamentu, brylantowy';
3. *mat* 'niem. powierzchnia wygładzona bez połysku, bez blasku, bez polerowania. Szkło na mat szlifowane';
4. *matowany* 'der. niem. szlifowany bez nadania blasku, bez poloru, wygładzony bez połysku, na mat. złoto, srebro, szkło matowane';
5. *platerowany* 'od platerować'.

Określenia miar, prób i wag (8)

- **próby (3):**

1. *brant* 'z niem. próba wypalanego srebra lub złota';
2. *criterjum* 'próba';
3. *karat* 'stopień czystości złota';

- **wagi i miary (5):**

1. *karat* 'waga złota; karat 1 złota waży 12 gramów = ziarn';
2. *karat* 'z włos. angielska waga drogich kamieni = 0,206 gramów';
3. *karat* 'z włos. waga równająca się 4 gramom, którą się zwykle wyraża cena drogich kamieni, a mianowicie diamentów; cena ta stosownie do ich wielkości następnie się zwiększa, jeżeli np. wartość diamentu ważącego 1 karat = 70 zł, to diament ważący 3 karaty będzie miał wartość 9 razy większą, tj. wartość jednego karatu mnoży się przez kwadrat z liczby karatów';
4. *karato* 'waga złota, srebra i drogich kamieni, neapolitań.: 0,205 gram; toskańska = 0,196 gramów';
5. *karatowy* 'der. z włosk., od karatu, liczący się karatami. Złoto 24-karatowe znaczy u jubilerów i złotników najczystsze. 22-karatowe, 20-karatowe itd. oznacza zawierające 20, 22 itd. karatów samego złota, a resztę – do 24 karatów miedzi'.

Nazwy osób parających się jubilrestwem i złotnictwem (5)

1. *adept* 'z łac. robiący złoto, tj. chlubiący się, że doszedł sztuki zamieniania wszelkich kruszców w złoto';
2. *brantownik* 'z niem. wypalacz złota, srebra';
3. *galenternik* 'złotnik robiący różne ozdobne przedmioty ze złota i srebra';

4. *jubiler* 'kamienie drogie opracujący i niemi handlujący';
5. *galanterniczka* 'złotniczka robiąca różne ozdobne przedmioty ze złota i srebra'.

Nazwy narzędzi (2)

1. *criteryum* 'kamień probierczy'; obecnie również używany do sprawdzania autentyczności wyrobów z metali szlachetnych;
2. *kupella* 'fr. chem. naczynie gąbczaste, tj. wsiąkające z powodu swej dziurkowatości wyrobione z wypalonych i utartych kości lub popiołu, służące zamiast tygła do kupelacji srebra lub złota'.

Opis zjawisk

Z wyekscerpowanego materiału (łącznie 124 jednostki leksykalne) wyłania się siedem pól semantycznych; są to:

1. **nazwy kamieni i innych materiałów do wyrobu biżuterii** (67 jednostek leksykalnych);
2. **nazwy czynności** (15 jednostek leksykalnych);
3. **nazwy wytworów/wyrobów/produktów** (17 jednostek leksykalnych);
4. **nazwy cech wyrobów jubilerskich i złotniczych** (10 jednostek leksykalnych);
5. **określenia miar, prób, wag jubilerskich i złotniczych** (8 jednostek leksykalnych);
6. **nazwy osób** (5 jednostek leksykalnych);
7. **nazwy narzędzi** (2 jednostki leksykalne).

Najliczniejszą grupę stanowią określenia surowców do wyrobu biżuterii. Są to głównie nazwy kamieni szlachetnych, ale także innych tworzyw służących do wyrobu ozdób, jak metale czy bursztyn. Nazwy czynności to określenia działań podejmowanych przez złotników i jubilerów zarówno w procesie przygotowania materiału do wyrobu ozdób oraz czynności wstępnych niezbędnych w procesie twórczym, jak i wykończenia tego procesu, czyli np. zdobienia czy nadawania kształtu, struktury temu, co zostanie wykonane. Spośród nazw osób wyłaniają się przede wszystkim formy **męskie (4)**; uzupełnia tę grupę **jednostkowa forma żeńska**: *galanterniczka* 'złotniczka robiąca różne ozdobne przedmioty ze złota i srebra'. W *Dykcjonarzu...* jego autor nie zarejestrował nazwy *złotnik*, żywej już w XVIII wieku, podobnie jak innych typu *złotarz*, uznając je prawdopodobnie za rodzime i upowszechnione w języku.

Na analizowany materiał badawczy składają się głównie zapożyczenia greckie (30 jednostek), niemieckie (17), łacińskie (14), francuskie (13), włoskie (3), ponadto

jednostkowe: arabskie, amerykańskie, hiszpańskie i tureckie, przy pozostałych 41 jednostkach brak jest informacji dotyczących jego pochodzenia. Dwie jednostki opatrzone zostały kwalifikatorem jubil. (*facetować, kaboszon*); cztery (*alstuch, ferel, anthenes, anthos*) – kwalifikatorem „nieużywany”. Tworzące poszczególne grupy słownictwo w sposób werbalny odzwierciedla proces tworzenia biżuterii, tj. osoba zajmująca się wytwarzaniem – narzędzie – materiał – czynność – wytwór/wyrób – cecha i miara materiałów oraz wyrobów. Najliczniejszą grupę stanowią nazwy materiałów, w tym kamieni, metali szlachetnych, a także bursztynu, popularne również obecnie i do dziś wykorzystywane przez jubilerów i złotników. Najmniej liczne są natomiast nazwy osób oraz nazwy narzędzi (5 i 2).

Bibliografia

- Amszejewicz M., *Dykcyonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo-filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane*, 1859.
- Florow A.W., *Artystyczna obróbka metali*, Warszawa 1989.
- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 2001.
- Gradowski M., *Dawne złotnictwo – technika i terminologia*, Warszawa 1984.
<http://www.jubilerinfo.pl/encyklopedia/historia-jubilerstwa/> [dostęp 20.03.2023].
<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zlotnictwo;4001782.html> [dostęp 12.03.2024].
<https://sjp.pwn.pl/slovníki/Jubiler.html> [dostęp 23.03.2023].
<https://www.jubiler.pl/blog/historia-polskiego-zlotnictwa.html> [dostęp 12.03.2024].
<https://www.sklepjubilerski.com/porady-ekspertow/zlotnik-czy-jubiler> [dostęp 12.03.2024].
- Janicka-Szysko R., *Rzemiosła w drewnie i ich słownictwo – komunikat*, „Język. Religia. Tożsamość” 2019, nr 1(19), s. 29-39.
- Janicka-Szysko R., *Słownictwo rzemiosł w drewnie w leksyku doby nowopolskiej*, Gorzów Wlkp. 2020.
- Knobloch M., *Polska biżuteria*, Wrocław i in. 1980.
- Knobloch M., *Złotnictwo*, Warszawa 197;
- Kozakiewicz S., *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2005.
- Kurdyła T., *Czy słownictwo rzemieślnicze jest terminologią?*, „Prace Filologiczne” 2003, t. 48.
- Mac S., Moliński T., *Grawerstwo*, Warszawa 1984.
- Maślankiewicz K., *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1987.
- Schumann W., *Kamienie szlachetne i ozdobne. Wszystkie rodzaje i odmiany świata. 1900 okazów*, Warszawa 2011.
- Skorupska-Raczyńska E., *Dykcyonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wlkp. 2004.
- Węgorowska K., *Kamienie i klejnoty w języku, kulturze, sztuce*, Kraków 2012.
- Zajda A., *Z historii polskiego słownictwa rzemieślniczego. Nazwy narzędzi stolarskich w kilku tekstach z okresu od początku XVII do początku XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze” 1999, 1226, z. 119.
- Zastawniak F., *Złotnictwo i probiernictwo*, wyd. 4, Kraków 1995.
- Żak-Swięcicka M., *Charakterystyka słownictwa zawodowego rzemieślników*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 5.
- Żurawska-Chaszczewska J., *Słownictwo rzemiosł skórzanых w polszczyźnie historycznej*, Gorzów Wlkp. 2014.

Słownictwo jubilerskie i złotnicze w *Dykcjonarzu Michała Amszejewicza*

STRESZCZENIE: Z wyekscerpowanego materiału (łącznie 122 jednostki leksykalne) wyłania się siedem pól semantycznych, wśród których – chronologicznie – są to: nazwy kamieni i innych materiałów do wyrobu biżuterii, nazwy czynności jubilerskich, nazwy wyrobów, nazwy cech wyrobów, nazwy miar, prób, wag, osób i narzędzi. Na analizowany materiał badawczy składają się głównie zapożyczenia greckie (30 jednostek), niemieckie (17), łacińskie (14), francuskie (13), włoskie (3), ponadto jednostkowe: arabskie, amerykańskie, hiszpańskie i tureckie, przy pozostałych 41 jednostkach brak jest informacji dotyczących jego pochodzenia. Tworzące poszczególne grupy słownictwo w sposób werbalny odzwierciedla proces tworzenia biżuterii, tj. osoba zajmująca się wytwarzaniem – narzędzie – materiał – czynność – wytwór/wyrób – cecha i miara materiałów oraz wyrobów. Najliczniejszą grupę stanowią nazwy materiałów, w tym kamieni, metali szlachetnych, a także bursztynu, popularne również obecnie i do dziś wykorzystywane przez jubilerów i złotników. Najmniej liczne są natomiast nazwy osób oraz nazwy narzędzi.

SŁOWA KLUCZOWE: jubilerstwo, złotnictwo, leksyka, dykcjonarz

Jewelry and Goldsmithing Terminology in Michał Amszejewicz's Dictionary

SUMMARY: From the extracted material (a total of 122 lexical units) seven semantic fields emerge, including – chronologically – these are: names of stones and other materials for making jewelry, names of jewelry-making activities, names of products, names of product features, names of measures, tests, weights, people and tools. The analyzed research material consists mainly of Greek loanwords (30 units), German (17), Latin (14), French (13), Italian (3) ones, and also individual loanwords: Arabic, American, Spanish and Turkish, with the remaining 41 units missing. There is no information regarding their origins. The vocabulary that forms the individual groups verbally reflects the process of creating jewelry, i.e. the person involved in the production – tool – material – activity – product – feature and measurement of materials and products. The largest group contains the names of materials, including stones, precious metals and amber, which are also popular and still used by jewelers and goldsmiths. The least numerous are the names of people and the names of tools.

KEYWORDS: jewelry, goldsmithing, lexis, dictionary